

*Полонка І. А.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
ПВНЗ «Буковинський університет»*

ОСОБЛИВОСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВОВОЇ ПОВЕДІНКИ ТА ПРАВОПОРУШЕННЯ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті порушується актуальне питання співвідношення правової поведінки й правопорядку. Досліджуються передумови формування правопорядку й введено заходи його підтримання через правову поведінку. Охарактеризовано ціннісний і соціально-практичний аспекти розгляду змісту понять «правапорядок» і «правова поведінка». Висвітлено структуру правопорядку та досліджено чинники, які впливають на формування правопорядку й правової поведінки.

Ключові слова: правова поведінка, правопорядок, заходи підтримання правопорядку через правову поведінку, структура правопорядку, чинники, які впливають на формування правопорядку й правової поведінки.

Постановка проблеми. Життя суспільства об'єктивно вимагає упорядкованості суспільних відносин, і тому люди вимушені регулювати за допомогою права свою поведінку й учинки. Поведінка, узгоджена з правовими приписами, забезпечує не тільки свободу, а й відповідну їй організованість суспільних відносин, їх підпорядкованість визначеному правом порядку. Отже, необхідність дослідження проблеми взаємозв'язку правопорядку і правової поведінки диктується тим, що метою правового регулювання є встановлення такого порядку в суспільному житті, який максимально відповідав би приписам правових норм, закладених у принципах соціальної рівності й справедливості.

Будь-яка поведінка особи має соціальний характер і визначається як сукупність певних дій, що викликають зміни в навколишньому світі чи в самого суб'єкта. У зв'язку з цим, поведінка тісно пов'язується із правопорядком, який є результатом узгодження особою власної поведінки із веліннями закону.

Разом із тим, незважаючи на те що необхідність вивчення правового порядку у взаємозв'язку і взаємозалежності з правовою поведінкою учасників суспільних відносин давно назріла, доводиться констатувати, що поки ще мало досліджень, які охоплюють цю проблему в усіх доступних для огляду її аспектах. Проте без установа правопорядку й урегулювання суспільних відносин неможлива безперешкодна реалізація суб'єктами суспільного життя своїх прав і обов'язків, навпаки, лише в разі масової правової поведінки є підстави стверджувати, що в цьому суспільстві має місце необхідний правовий порядок.

У цьому зв'язку розпочата нами спроба аналізу правової поведінки та правопорядку в їх взаємозумовленості й взаємодії виглядає вельми актуально. Не випадково пріоритетом незалежної, сучасної України названий правовий порядок. Зміцнення правопорядку й законності висувається як загальнодержавне й загальнонародне завдання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Значний внесок у дослідженні зазначеної проблеми зробили вітчизняні та зарубіжні вчені, такі як Н.А. Анциферова, А.І. Вісаров, П. Герінг, В.М. Казаков, Т.Ю. Кирилук, А.Ф. Крижанівський, В.В. Лазарєв, Н.І. Матузов, Ю.М. Оборотов, Є.С. Папригін, П.М. Рабінювич, О.П. Сауляк, О.Ф. Скакун, П.П. Шляхтун та інші.

Метою статті є дослідження теоретико-методологічних особливостей співвідношення правової поведінки й правопорушення.

Розуміння правопорядку як феномена в теорії права окреслювали багато сучасних вітчизняних і зарубіжних правників. Варто відмітити, що кожен дослідник розуміє термін «правапорядок» по-своєму, опираючись на різні чинники та фактори, що можуть вплинути на формування дефініції цієї категорії. Найбільш поширеним визначенням поняття правопорядку в теоретичній правовій літературі є розуміння його як стану впорядкованості правом суспільних відносин. Таке визначення надає можливість охарактеризувати правопорядок лише у вузькому сенсі. Насправді правопорядок охоплює набагато більшу кількість складових ознак і правових категорій, що дають змогу ширше та правильніше зрозуміти його сутність.

Відомий теоретик права В.В. Лазарєв визначає правопорядок як «стан упорядкованості суспільних відносин, що оснований на праві й законності» [1, с. 146]. Такої думки також дотримується І.М. Погребной, який указує, що правопорядок – це стан фактичної впорядкованості врегульованих нормами права суспільних відносин, який є результатом здійснення законності [2, с. 113]. Уважаємо, що ці визначення не розкривають повної сутності й змісту правопорядку сучасної демократичної правової держави, оскільки більшою мірою однобічно характеризують правопорядок, тобто лише як результат діяльності держави. Для детальнішого визначення сутності правопорядку необхідно враховувати правову поведінку індивіда та взаємодію його з державою у процесі створення організованого й стабільного правового життя. Саме тому для з'ясування природи правопорядку, його онтологічного статусу, а також факторів, що впливають на правопорядок, суттєвого значення набуває співвідношення правопорядку та правової поведінки.

Аналізуючи співвідношення правопорядку й правової поведінки, можна встановити наявність між ними взаємозв'язків, які зумовлюють їхню взаємну детермінованість. Розгляд сутності феноменів правового порядку та правової поведінки дає змогу зробити висновок, що вони співвідносяться в такий спосіб:

- 1) правопорядок становить мету правового регулювання, саме для його досягнення видаються норми права, які санкціонують правову поведінку громадян;
- 2) не можна домогтися правопорядку іншими способами, крім забезпечення правової поведінки й установа законності;
- 3) позитивна правова поведінка закономірно та неминує зумовлює зміцнення правопорядку;
- 4) конкретний зміст правопорядку залежить від змісту правової поведінки.

Елементом, що поєднує правопорядок і правову поведінку, є фізична особа – суб'єкт права, який характеризується двома ознаками:

- імперативною, тобто дисциплінованістю правом і стійким правопорядком;

– диспозитивною, а саме: правомочністю і правокористуванням.

Головною, центральною ідеєю правопорядку передусім є людина, її поведінка. Детальне регламентування всіх суспільних відносин характеризує низький рівень правосвідомості, правопорядку, а відповідно, і правової поведінки громадян. Зростання кількості законів не сприяє в жодному разі зміцненню правопорядку в державі [3, с. 40].

Існує ціннісний і соціально-практичний аспекти розгляду змісту понять «правопорядок» і «правова поведінка».

Згідно із ціннісним аспектом, правопорядок як якісний рівень соціального стану – належна система суспільних відносин, що має високу соціальну цінність підтримання стабільності в соціумі. Правова поведінка, у свою чергу, є визнаний суспільством вияв соціальної активності людини, яка забезпечує підтримання правопорядку.

А відповідно до соціально-практичного аспекту, правопорядок іманентно характеризує суспільне життя і створюється зусиллями законодавця або представниками влади у стихійно-масовій практиці людини. Правова поведінка є вираженням правової значущості, необхідності втілення соціально-правової активності людини на практиці.

Для з'ясування змісту й ефективного функціонування правопорядку необхідно розглянути передумови його формування:

1) його основою є встановлені в результаті правотворчості норми права, які є загальними моделями поведінки у вигляді прав і обов'язків;

2) юридичні факти, які породжують для конкретних осіб суб'єктивні права та юридичні обов'язки;

3) правовідносини, що є моделями поведінки у вигляді нерозривної єдності суб'єктивних прав і юридичних обов'язків; є засобом переведення загальних моделей поведінки у площину конкретних прав і юридичних обов'язків для цих суб'єктів;

4) індивідуальні акти реалізації прав і обов'язків, які є фактичною, реальною поведінкою суб'єкта у правовій сфері;

5) правова поведінка як вольова поведінка, що, відповідно до норм права, забезпечує організованість, стійкість і гармонійність громадського життя.

Тобто, норми права, правовідносини впливають на поведінку людей, спонукаючи їх поводитися певним чином.

Найважливішою, усе ж таки, передумовою формування правопорядку є правова поведінка. З вище вказаного впливає необхідність виведення заходів підтримання правопорядку через правову поведінку:

1. Виховання. Одним із основних завдань держави є виховання, постійне зміцнення правової поведінки та стимулювання особистості до вчинення правомірних дій, поваги до права, формування відчуття захищеності в державі, що в результаті є вагомим чинником збереження правопорядку.

2. Навчання (правовий всеобуч) – система вивчення законодавства, яка формує соціально правову активність громадян шляхом відродження цінностей і поваги до права з метою підвищення рівня правової культури особистості, а отже, населення держави загалом. Іншими словами, це систематичний, регулярний, законний і правомірний вплив на свідомість особи з метою переконання її в необхідності застосування правових цінностей, норм і принципів. За допомогою правового навчання прищеплюється кожній людині усвідомлення потреби і здатності активно використовувати правові засоби для задоволення як особистих, так і суспільних інтересів.

2. Примус – спонукання суб'єкта до належної поведінки всупереч його бажанню. Примус застосовується щодо осіб, котрі допускають протиправну поведінку. На жаль, у нашій дер-

жаві, як засвідчує практика, примус відіграє досить важливу роль у процесі підтримання та збереження правопорядку.

3. Превентивні (запобіжні) заходи – заходи державно-примусового впливу, що мають на меті або безпосереднє запобігання виникненню можливих правопорушень, або їх усунення особами, котрі допустили не відповідну вимогам закону поведінку.

4. Навіювання – переважно прихований вплив на підсвідомість і частково свідомість індивіда з метою зміни його загального стану й окремих характеристик психіки – установок, цінностей, переконань тощо. Навіювання здійснюється за допомогою слів, поглядів, жестів, образів та інших засобів передавання інформації. За допомогою цього засобу можна підсвідомо направляти особистість до вчинення правомірних дій і залучати її до підтримання правопорядку в державі.

Для більш комплексного вивчення цієї проблеми зупинимося на дослідженні структури правопорядку. Структура правопорядку – це єдність і водночас поділ системи правових і неправових елементів, властивостей, ознак, процедур (процесів). Ця структура характеризується комплексністю. Розглянемо її.

1. Статичний елемент – суб'єкти, які мають права, обов'язки, відповідальність і повноваження, визнані Конституцією України та законами України (громадяни, суспільство, держава, її органи, громадські й комерційні організації).

2. Функціональний елемент, до складу якого входять правовідносини.

3. Динамічний елемент складається із правореалізації, правової діяльності й правомірної поведінки.

4. Нормативний елемент – норми права, виражені в нормативно-правових актах, судових прецедентах і звичаях (залежно від правової системи).

5. Історично-психологічний елемент – загальне уявлення правопорядку, що виробляється у свідомості людини й складається в результаті поєднання уявлень про упорядкування правом суспільного життя.

6. Поведінковий елемент, який охоплює поведінку суб'єктів права, яка є серцевиною правопорядку.

7. Інтегративний елемент – це зв'язок між різними елементами, які входять до складу правопорядку.

Якщо порушується хоча б один із елементів правопорядку, то це може призвести до певної його дестабілізації, у цьому випадку державні органи, які мають відповідну компетенцію, здійснюють державний примус, застосовуючи санкції до порушників [2, с. 43].

Для досягнення правопорядку в державі необхідно забезпечити сферу взаємодії таких складників:

а) верховенство права: правопорядок функціонує на засадах дотримання правових норм і стандартів, що безперечно розробляються державою з урахуванням принципу верховенства права;

б) режим законності: саме правопорядок віддзеркалює стан законності в державі, тобто є результатом законності в дії;

в) правопорядок формується лише в державі, тобто існування правопорядку неможливе без правового регулювання, що здійснюється нормами права;

г) правовідносини – це елемент механізму правового регулювання, що забезпечує перехід від ідеального, передбачуваного законодавцем правопорядку до встановлення конкретної можливої чи належної поведінки учасників суспільних відносин, передбаченої правовими нормами;

д) правосвідомість: якщо не буде сформована правосвідомість громадян, то досить важко, майже нереально домогтися правопорядку в державі;

е) правова поведінка: людина як основний суб'єкт, від якого залежить рівень досягнення правопорядку, повинна раціонально усвідомлювати свої дії й поведінку та нести відповідальність за них у процесі взаємодії з іншими суб'єктами суспільних відносин.

Щодо принципу верховенства права необхідно зауважити таке. Він як основна правова цінність містить у собі систему ціннісних орієнтирів правової поведінки щодо забезпечення правопорядку, а саме: принципи гуманізму, ситуативності (розсуду), толерантності, ієрархічності, справедливості, легітимності (визнання), легальності (оформлення) та моральності.

Насамкінець доцільно звернути увагу й виділити чинники, які впливають на формування правопорядку та правової поведінки:

1. Ідеологічний правопорядок передбачає такий рівень правової культури, за якого повага до права, закону є особистим переконанням людини, причому не тільки простого громадянина, а й насамперед державного службовця, законодавця. Також важливе місце під час формування правопорядку відіграє і світогляд громадян, що охоплює сукупність переконань, оцінок, поглядів та принципів, які визначають життєві позиції й програми поведінки громадян.

2. Психологічний, що характеризує внутрішній стан людини і ставлення до правопорядку. Для забезпечення його нормального функціонування необхідно використовувати мотивацію для суб'єктів права, яка являє собою спонукання до дії, динамічний процес фізіологічного та психологічного плану, що керує поведінкою людини, визначає її організованість, активність і стійкість, здатність людини діяльно задовольняти свої потреби. Мотивація – це те, що знаходиться у свідомості людини. Якщо людина мотивована в правильному руслі, то це обов'язково дасть гарний результат. Також варто використовувати й такий психологічний чинник, як страх, що виражає внутрішній стан людини, зумовлений загрозою осуду суспільства та настання негативних наслідків для суб'єкта. Наступним психологічним чинником є інтелект, який характеризує сукупність розумових здібностей людини. За допомогою розуму людина вчиться, тобто здобуває нові знання й удосконалює свої розумові здібності; обдумує бажаний для неї результат і складає план для його досягнення, а потім безпосередньо здійснює заплановане, роблячи висновки й удосконалюючи свій практичний досвід. Поряд із вище вказаними психологічними чинниками існують й інші, зокрема стимул, бажання, воля, переживання, цінності тощо.

3. Релігійний чинник має також важливий фактор впливу на формування правопорядку та правової поведінки, виявляється в релігійній детермінації правоутворення, підтриманні релігійними засобами правових приписів, правил поведінки і правопорядку загалом, у впливі церкви на публічно-владні інститути, суперечностях, що виникають між нормами права й релігії.

4. Моральний чинник – це система неформалізованих у вигляді правових приписів поглядів, уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей у суспільстві, практична реалізація положень котрої забезпечується громадським осудом, що в результаті впливає на підтримання правопорядку в державі.

5. Соціальний чинник. Повага громадян до закону, розуміння його значимості, реалізація його приписів значною мірою залежать від становища, що склалося в соціальній сфері. Зниження життєвого рівня населення, незадовільний рівень соціального захисту населення, зростання безробіття, вартості життя, соціальних послуг безпосередньо впливають на рівень законності, провокуючи громадян на пошуки шляхів незаконного збагачення, обхід закону, породжують національні й соціальні конфлікти тощо. Міцність правопорядку й високий рівень позитивної правової поведінки можливі тільки в умовах

соціальної стабільності, упевненості громадян у непорушності своїх соціальних прав і свобод.

6. Економічний чинник. Міра організованості в економічній сфері, ритмічна робота всього господарського організму, стійка грошова система – усі ці чинники, беззаперечно, позитивно впливають на рівень правопорядку і правової поведінки в суспільстві, тоді як несприятливі економічні умови в суспільстві, нестабільна економіка, спад виробництва, розрив господарських зв'язків, зростання цін, інфляція, підвищення соціальної напруженості в суспільстві – усе це призводить до дезорганізації, зростання кількості злочинів, і, як наслідок, зниження рівня правопорядку в суспільстві [5, с. 10].

7. Культурний чинник. Необхідний рівень правової та політичної культури забезпечується організацією загальної правової освіти, вихованням у громадян почуття права й законності. В умовах руйнування системи правового виховання в суспільстві починають з'являтися погляди, що негативно впливають на стан дисципліни, організованості, законності, сприяють підвищенню правопорушень, злочинності, які загрожують реальному існуванню правопорядку в державі та зростанню саме неправомірної поведінки громадян. Громадяни держави повинні бути освіченими, обізнаними й культурно розвиненими.

8. Державно-нормативний чинник. Сильна державна влада – це стійка, легітимна влада, що користується підтримкою суспільства, здатна забезпечити реалізацію прийнятих нею правових приписів. Рівень правопорядку і правової поведінки зумовлений станом самого права, системи законодавства. Чинне законодавство має бути достатньо повним, стабільним, забезпечуватися високим рівнем юридичної техніки. Важливе значення для реалізації права й рівня правопорядку мають правові засоби, що використовуються законодавцем, методи, способи й типи правового регулювання, принципи, на яких будується законодавство. Так, законодавство, що відстає від динамічного розвитку суспільних відносин, негативно впливає на рівень правопорядку в суспільстві та помітно знижує функціонування правової поведінки.

9. Рівень правосвідомості. Забезпечення правопорядку передбачає підвищення рівня правосвідомості як у державних органах, так і серед громадян. Усвідомлення соціальної цінності правопорядку та правової поведінки має стати невід'ємною частиною загальнонаціональної правової культури. Передусім тут варто говорити про рівень правової свідомості (правове знання, ставлення до правових цінностей, стереотипи правової поведінки, правові вміння, навички).

Висновки. Отже, з одного боку, правопорядок має на меті створити сприятливі умови для нормальної життєдіяльності всього суспільства, а це значною мірою залежить від того, наскільки і як саме вимоги норм права реалізуються у правовій поведінці; з іншого – правопорядок є свідченням того, що в реальній поведінці суб'єктів права матеріалізуються правові приписи і правові ідеї, принципи й цінності. Тобто, він характеризується правовим формуванням правової поведінки. Разом із тим наголосимо, що формування правової поведінки неможливе без чинного в суспільстві правопорядку, так само і правопорядок не може виникнути без категорії правової поведінки. Тобто, зв'язок правопорядку та правової поведінки є прямопропорційним.

Література:

1. Общая теория права и государства : [учебник] / под ред. В.В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрист, 2001. – 520 с.
2. Погребной И.М. Теория права : [учебное пособие] / И.М. Погребной. – 3-е изд., испр. и доп. – Х. : Государственное специализированное издательство «Основа», 2003. – 128 с.

3. Крижанівський А.Ф. Сучасний правовий порядок: контури теорії / А.Ф. Крижанівський // Актуальні проблеми теорії держави і права : збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 57. – С. 33–41.
4. Кирилук Т.Ю. Правопорядок у суспільстві як результат правомірної поведінки / Т.Ю. Кирилук // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 1. – С. 39–44.
5. Старанцов Д. Сутнісна характеристика функції охорони правопорядку соціальної правової держави / Д. Старанцов // Юридична Україна. – 2007. – № 9. – С. 8–12.
6. Баранов П.П. Правовой порядок : концептуальний аналіз : [монографія] / П.П. Баранов, И.А. Жуков, Г.С. Працко ; под общ. ред. Л.П. Рассказова. – Ростов н/Д : Изд-во ЮФУ, 2008. – 528 с.
7. Крижанівський А.Ф. Правовой порядок в Україні: Витоки, концептуальні засади, інфраструктура : [монографія] / А.Ф. Крижанівський. – Одеса : Фенікс, 2009. – 504 с.
8. Панаріна Н.В. Правовой порядок в системі правових категорій / Н.В. Панаріна // Держава і право : зб. наук. праць. Серія «Юридичні і політичні науки». – Вип. 36. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2007. – С. 104–108.
9. Фомишин І.Ю. Правовой порядок як загально соціальна категорія / І.Ю. Фомишин // Митна справа. – 2011. – Вип. 6 (78). – С. 719–723.

Полонка И. А. Особенности соотношения правового поведения и правонарушения: теоретико-методологический анализ

Аннотация. В статье поднимается актуальный вопрос соотношения правового поведения и правопорядка. Исследуются предпосылки формирования правопорядка и выведены меры его поддержки через правовое поведение.

Охарактеризованы ценностный и социально-практический аспекты рассмотрения содержания понятий «правовой порядок» и «правовое поведение». Освещена структура правопорядка и исследованы факторы, которые влияют на формирование правопорядка и правового поведения.

Ключевые слова: правовое поведение, правопорядок, меры поддержания правопорядка через правовое поведение, структура правопорядка, факторы, влияющие на формирование правопорядка и правового поведения.

Polonka I. Peculiarities of interrelation between legal behavior and crime: theoretical and methodological analysis

Summary. Article deals with the interrelation between legal behavior and delinquency. The preconditions of formation of legal order have been studied. The activities to support this legal order through legal behavior have been derived. The value and social – practical aspects of the content of such concepts as legal order and legal behavior have been characterized. The structure of legal order has been described. The factors that influence the formation of legal order and legal behavior have been investigated.

Key words: legal behavior, legal order, support of legal order through legal behavior, structure of legal order, factors that influence the formation of legal order and legal behavior.